

วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Journal of Buddhist Studies Chulalongkorn University

ISSN 0858-8325 © ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๕๙

บทบรรณาธิการ

การสอนวิชาทางโลกในสถาบันสอนพระพุทธศาสนา จะก่อหรือกั้นศรัทธาในพระพุทธศาสนา*

วิชาทางโลกกับวิชาทางธรรมนั้นเป็นวิชาคนละขั้ว วิชาทางโลกเป็นไปในเรื่องวัตถุ ร่างกาย การแก้ปัญหาทางกายและการเพิ่มความพึงพอใจทางร่างกาย วิชาทางโลกบางวิชา แม้เป็นวิชาเกี่ยวกับความคิด เช่น คณิตศาสตร์ ปรัชญา ก็ไม่นับเป็นวิชาทางธรรม เพราะไม่มีจุดหมายนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อความสุขทางใจที่เกิดจากการพ้นจากกิเลส แม้ว่าขณะที่ใช้ความคิด นักปรัชญาหรือนักคณิตศาสตร์ อาจรู้สึกมีความสุขก็ตาม

คริสต์ศาสนาเคยใช้วิชาทางโลกเหล่านี้เพื่อประโยชน์ในการเผยแผ่ศาสนา เช่น ใช้ปรัชญากรีกในการอ้างเหตุผล

สนับสนุนศาสนา ใช้วิชาแพทย์ในการนำคนเข้าสู่ศาสนา ด้วยการสังเคราะห์ให้ความรู้ทางโลกแบบตะวันตกด้วยการศึกษา เช่น สอนความรู้เหล่านั้นในโรงเรียนมิชชันนารี ที่ทำเช่นนั้นก็ด้วยเห็นว่าวิชาเหล่านี้ก่อศรัทธาในคริสต์ศาสนาได้

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงมีความรู้ทางโลกเป็นอย่างดีและสามารถใช้ความรู้นั้นอธิบายและโต้ตอบกับผู้มีความรู้ในสมัยนั้นได้ สมัยหนึ่งพระสงฆ์มิได้เรียนรู้วิชาทางโลกไม่อาจสนทนาเรื่องสมัยใหม่และสื่อสารกับคนที่มีความรู้ทางโลกสมัยใหม่ได้ จึงเกิดความเห็นว่าพระสงฆ์ควรเรียนรู้วิชาทางโลกเพื่อจะสื่อสารกับคนสมัยใหม่ได้

* หัวข้อเสวนาของศูนย์พุทธศาสนศึกษา เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๗ ณ ห้อง ๗๐๗ อาคารบรมราชกุมารี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จะได้ใช้ความรู้ที่เผยแพร่ศาสนาและสร้างศรัทธาได้ดีขึ้น แต่จะมีพระสงฆ์ที่เรียนวิชาทางโลกสักกี่รูปที่คิดเช่นนี้ยิ่งไปกว่านั้น พระสงฆ์จำนวนหนึ่งยังศรัทธาวิชาทางโลกยิ่งกว่าวิชาทางธรรมตั้งแต่ก่อนเรียนด้วยซ้ำ

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นปกติคือ พระสงฆ์จำนวนหนึ่งเรียนวิชาทางโลกก็เพื่อมุ่งประกอบอาชีพ การงาน และเตรียมไปใช้ชีวิตอย่างฆราวาส แม้บวชเรียนแต่เรียนอย่าง “คอยงาน” เรียนจบแล้วก็สึกหาลาเพศกันไป นอกจากนั้นเมื่อเรียนวิชาทางโลก เช่น วิทยาศาสตร์ หรือปรัชญาแล้วบางคนกลับตั้งข้อสงสัยในศาสนาซึ่งในปัจจุบันทั้งพระพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาต่างก็ประสบปัญหาเช่นนี้ ดังนั้นแทนที่วิชาทางโลกจะก่อศรัทธา กลับกันศรัทธา คือ นอกจากไม่ทำให้เจริญศรัทธายิ่งขึ้นแล้วยังอาจถอนศรัทธาจนกลายเป็นโทษมากกว่าเป็นคุณแก่พระศาสนาได้

เรามักเชื่อกันว่าแม้คนเหล่านี้ไม่บวชต่อในพระศาสนา แต่ก็ผ่านการอบรมให้เป็นคนดี จึงน่าจะเป็นคนดีของสังคมต่อไป แต่นี่ก็เป็นเพียงความเชื่อ มีตัวอย่างมากมายแสดงให้เห็นว่า มิได้เป็นเช่นนั้น อย่างน้อยการสึกจากเพศบรรพชิตก็แสดงว่าน้ำหนักข้างศรัทธาในธรรมหย่อนกว่าความศรัทธา และความปรารถนาความสุขทางโลก หากเรียนวิชาทางโลกแล้วมุ่งสู่ความสุขทางโลก ก็หมายความว่าความรู้ทางโลกทำให้ศรัทธาในธรรมคลอนแคลน การศึกษาวิชาทางโลกจึงอาจจะกั้นแทนที่จะก่อศรัทธาในพระศาสนาก็เป็นได้ หรือว่าสองอย่างนี้ไม่เกี่ยวข้องกันเพราะคนที่เรียนวิชาทางโลกแต่ท้ายที่สุดหันมาสนใจพระพุทธศาสนาก็มี คนที่เรียนศาสนาเมื่อเรียนวิชาทางโลกแล้วเลิกเชื่อศาสนาไปก็มี เรื่องนี้สำคัญในระดับนโยบายของสถาบันการศึกษาทางธรรมและผู้ใส่ใจในพระพุทธศาสนาควรมานำวิเคราะห์ให้ชัดเจน

การเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นตัวอย่างที่เชื่อว่าเป็นการบูรณาการความรู้ทางโลกเพื่อเข้าไปสู่ธรรมและสังคม จากศรัทธาไปสู่ปัญญา หากการศึกษาดังกล่าวได้ผลก็จะสามารถโน้มนำฆราวาสเข้ามาสู่ธรรม และช่วยให้พระสงฆ์เผยแผ่พระศาสนาแก่คนปัจจุบันได้ดีขึ้น แต่ข้อเท็จจริงกลับปรากฏว่าพระนิสิตลาสิกขาไปมาก ส่วนฆราวาสที่เข้ามาเรียนมีศรัทธาในศาสนามากขึ้น เรื่องนี้ก็ต้องเก็บสถิติกันต่อไป เพราะเป็นเรื่องที่ต้องตามกันดูในระยะยาว

นอกจากเหตุผลดังกล่าวแล้ว อีกเหตุผลหนึ่งที่มีการกล่าวอ้างก็คือ แม้ผู้ที่สึกหาลาเพศไปก็ยังคงมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอยู่ จึงดูเหมือนว่าการเรียนวิชาทางโลกไม่ทำให้ศรัทธาในพระศาสนาเสื่อมลง นอกจากนี้ ฆราวาสที่เข้ามาเรียน ซึ่งเดิมอาจไม่มีศรัทธาในศาสนา หรือมีศรัทธาอยู่บ้างแล้ว เมื่อได้เข้ามาเรียนก็ยิ่งมีศรัทธาเพิ่มมากขึ้น ด้วยการที่ศึกษาในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาฯ ในปัจจุบันก็มีได้เน้นเฉพาะด้านปริยัติเท่านั้น แต่สอนด้านปฏิบัติด้วย ทำให้ผู้ที่เข้ามาศึกษาได้เข้าถึงพระศาสนามากขึ้น และมีศรัทธามากขึ้นกว่าเดิม

กรณีดังกล่าวเป็นการพูดถึงการมีศรัทธาหรือการไม่มีศรัทธา แต่ยังมีกรณีผู้มีศรัทธาหรืออาจมีศรัทธาอยู่แล้ว เสื่อมหรือหมดศรัทธาไป เช่นกรณีที่มีผู้ที่เคยศรัทธาในพระศาสนา ครั้นได้เรียนวิชาปรัชญาหรือวิทยาศาสตร์แล้วกลับทำให้เกิดข้อสงสัยในเรื่องต่างๆ เช่น นรกสวรรค์ เทวดา พระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ การตั้งข้อสงสัยในเรื่องเหล่านี้ หรือแม้แต่สงสัยว่า ข้อความในพระไตรปิฎกเป็นพุทธพจน์หรือไม่ ถ้าเป็นพุทธพจน์ เป็นทั้งหมดหรือบางส่วน นิพพานมีจริงหรือไม่ เหล่านี้แสดงว่าศรัทธาของผู้สงสัยได้คลอนแคลนแล้ว ยิ่งกว่านั้นบุคคลเหล่านี้มักเป็นผู้มีชื่อเสียงหรือเป็นครูบาอาจารย์ที่สอนพระพุทธศาสนา ซึ่งจะสอนผู้อื่นให้สงสัยหรือไม่ศรัทธาตามความเห็นของตนไปด้วย

ความสงสัยดังกล่าวอาจสะท้อนศรัทธาหรือไม่ ศรัทธาก็ได้ เช่น อาจจะสิ้นศรัทธาหรือศรัทธาเฉพาะบาง เรื่องที่ไม่สงสัย พิจารณาได้จากการแสดงความเห็นว่า ข้อความส่วนนี้เป็นพุทธพจน์ ส่วนนี้ไม่ใช่ และการค้นหา พระพุทธเจ้าพระองค์จริงในพระไตรปิฎก เป็นต้น ทำให้ เกิดการแยกพระพุทธศาสนาเป็นแบบศรัทธานำกับแบบ ปัญญานำ กล่าวคือพระพุทธศาสนาที่แท้จะต้องเป็นแบบ ปัญญานำ ซึ่งเป็นแบบที่บุคคลเหล่านี้เชื่อ คือ ศรัทธา เฉพาะบางส่วนของพระคัมภีร์เท่านั้น และเป็นส่วนที่เป็น ไปตามความเชื่อหรือความเห็นของบุคคลนั้นๆ การที่บุคคล เหล่านี้เลือกมีศรัทธาหรือไม่มีศรัทธาตามความวินิจฉัย ส่วนตน ย่อมแสดงให้เห็นว่ามีศรัทธาน้อยลงกว่าเมื่อก่อน ที่จะได้เรียนปรัชญาหรือวิทยาศาสตร์ การเรียนวิชาอื่นๆ ก็อาจทำให้เสื่อมศรัทธาในลักษณะเดียวกันนี้ได้ กล่าวคือ พระพุทธศาสนาต้องมีเหตุผลอะไรที่เหตุผลพิสูจน์ไม่ได้ก็ ไม่ใช่พระพุทธศาสนา ความคิดเช่นนี้ทำให้มีแนวโน้มที่จะ ไม่เชื่อเรื่องเหนือเหตุผล เช่น บุญบาป กรรม และนิพพาน ได้ง่ายๆ เนื่องจากเรื่องดังกล่าว ไม่อาจพิสูจน์ได้ด้วยเหตุผล ล้วนๆ โดยไม่มีศรัทธาและการปฏิบัติร่วมด้วย

การพิจารณาศาสนาด้วยกรอบความจริงแบบ ปรัชญาหรือแบบวิทยาศาสตร์ทำให้เกิดการกำหนดความ จริงทางศาสนาโดยกรอบดังกล่าว ซึ่งแคบกว่ากรอบความ จริงของศาสนา เช่นความจริงทางปรัชญาคือความจริงที่ อยู่ในระดับที่โต้แย้งกันได้ด้วยเหตุผล อะไรที่พ้นขอบเขต ดังกล่าว ปรัชญาไม่ยอมรับ นักวิชาการที่ใช้ปรัชญา พิจารณาศาสนาจึงเป็นผู้ที่เพียงแต่รู้คำและความหมาย แล้วก็วิเคราะห์วิจารณ์เอาตามนั้น อะไรที่ไม่อยู่ในขอบเขต ที่เหตุผลจะพิจารณาได้ก็ตัดออกทั้งๆ ที่อาจเป็นส่วนหนึ่ง ของระบบความคิดของศาสนา เช่นเรื่องนรก สวรรค์ ซึ่งอยู่ พ้นเหตุผลจะรับรู้และวิจารณ์ได้ ก็ต้องตีความว่าเป็นเรื่อง เปรียบเทียบหรือแสดงเป็นรูปธรรม ไม่มีอยู่จริง ที่จริงแล้ว เป็นเพียงสุขหรือทุกข์ที่เกิดในใจคน แต่เรื่องนี้ศาสนาถือว่า

ไม่อาจรู้ได้โดยไม่ปฏิบัติ เช่นเดียวกับคนที่รู้ศัพท์และนิยาม ของเมตตาหรือซื่อสัตย์ สามารถพูดเรื่องเหล่านั้นได้ แต่ไม่ เคยสัมผัสหรือรู้จักความเมตตาหรือความซื่อสัตย์เลย ก็ นับว่าไม่รู้จริงเกี่ยวกับความเมตตาหรือความซื่อสัตย์ เรา จึงพบเห็นคนที่อธิบายเรื่องเหล่านี้ได้เป็นคั่งเป็นแคว แต่ การปฏิบัติของเขากลับตรงข้ามกับคำอธิบาย ปัญญาทาง ศาสนานั้นเกิดจากการปฏิบัติ แต่ปัญญาทางปรัชญาเกิด จากความสามารถในการอ้างเหตุผล ซึ่งต่างกับการปฏิบัติ การตัดโน้นตัดนี่ออกจากพระศาสนาโดยอ้างว่าใช้ปัญญา จึงเป็นการติดกรอบเหตุผล ไม่ใช่การนำคนออกจากสิ่งที่ คนเหล่านี้เรียกว่า ศรัทธาหรือความมกมาย และคนเหล่านี้ก็ เป็นแต่ผู้ใช้เหตุผลโดยมิได้มีศรัทธา แม้แต่ส่วนที่เขารับรอง ด้วยวิธีคิดทางปรัชญา มองในแง่ศาสนาแล้วอาจเรียกว่าเป็น ความมกมายในปรัชญาก็ได้ วิธีการดังกล่าวทำให้เกิดการ จำกัดศาสนาด้วยการตีความ เช่น นรกสวรรค์ไม่ใช่เรื่อง จริงแต่เป็นเรื่องเปรียบเทียบ ซึ่งอาจหมายความว่าเลยไปถึง ปฏิเสธการรับผลของกรรมหลังจากตายแล้วและปฏิเสธภพ ชาติ และตีความปฏิเสธสมุปบาทว่าเป็นเรื่องเฉพาะในชาตินี้ ซึ่งเท่ากับเชื่อว่า ตายแล้วสูญซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า เป็น มิจฉาทิฐิ การตีความและการอธิบายอย่างจำกัดดังกล่าวมี ทั้งในรูปการปฏิเสธตรงๆ และการไม่พูดถึงปฏิเสธสมุปบาท แบบข้ามภพข้ามชาติ คนที่เรียนปรัชญาและติดข้องในวิชานี้ มักดูเป็นผู้ที่เคร่งศาสนาเพราะพูดเรื่องศาสนาและพูดเรื่อง สำคัญๆ ของศาสนา แต่แท้ที่จริงแล้วเขาได้จำกัดคำสอน ว่าอะไรจริงอะไรเท็จไว้โดยยังไม่ได้พิสูจน์ด้วยการปฏิบัติ บำเพ็ญตามวิธีการทางศาสนาเลย กรณีเช่นนี้ การศึกษา วิชาการทางโลกจึงเป็นเหตุให้ความศรัทธาในพระศาสนา ลดลงหรืออาจถึงแก่ทำลายศรัทธาในพระศาสนาได้

วิชาวิทยาศาสตร์ทั้งวิทยาศาสตร์กายภาพ วิทยาศาสตร์ชีวภาพรวมทั้งวิชาด้านสังคมศาสตร์ซึ่งใช้ทั้ง วิธีการทางวิทยาศาสตร์และวิธีการเชิงปริมาณนั้นจำกัด ขอบเขตความจริงไว้เพียงข้อมูลทางประสาทสัมผัส และ

การอธิบายความสัมพันธ์ของข้อมูลดังกล่าวในเชิงสาเหตุ และผลเท่านั้น มิได้ประเมินค่าในเชิงถูกผิดดีชั่ว อีกทั้งยัง ปฏิเสธความมีอยู่จริงของคุณค่าดังกล่าว ซึ่งทำให้ถูกผิด ดีชั่วกลายเป็นเรื่องสมมติและเป็นเรื่องเฉพาะสังคม คือ ดีชั่วเป็นเรื่องที่สังคมแต่ละสังคมกำหนดขึ้น การกำหนด ขอบเขตความจริงเช่นนั้นทำให้เรื่องถูกผิดดีชั่ว บาปบุญ คุณโทษ ที่เป็นเรื่องสำคัญทางศาสนากลายเป็นเรื่องไม่จริง และเกิดคำถามที่ให้ผู้สัจจนเรื่องเหล่านี้ด้วยประสบการณ์ หรือเชิงประจักษ์ เช่น ถามว่าใครเคยเห็นบาป บุญ นรก สวรรค์บ้าง นิพพานหน้าตาเป็นอย่างไร คำถามเช่นนี้แสดง ถึงความไม่มีศรัทธาในคำสอนของศาสนา ในข้อนี้เนื้อหา และขอบเขตของวิชาด้านวิทยาศาสตร์ที่ได้เรียนมาอาจ เป็นเหตุกัศรัทธาในพระศาสนาได้ หากผู้เรียนเข้าใจถึง ธรรมชาติของวิชาประเภทดังกล่าว ที่น่ากลัวคือวิชาเหล่านี้ มีการจัดลำดับเนื้อหาไว้ชัดเจน มีวิธีการศึกษาชัดเจนและ สัมพันธ์กับโลกและสังคมในลักษณะที่เห็นได้ชัดเจนจึงจูงใจ ให้ผู้เรียนหลงว่า เป็นคำตอบเกี่ยวกับโลกและสังคมอย่าง แท้จริงในทุกด้าน

วิชาดังกล่าวทั้งหมดสอนในมหาวิทยาลัยทางโลก และสัมพันธ์กับหน้าที่การงานในสังคม ใช้ประกอบอาชีพ ได้ ผู้ที่เรียนในมหาวิทยาลัยสงฆ์มีจุดประสงค์เพื่ออาชีพ หรือเพื่อเลื่อนฐานะทางอาชีพของตนก็มาก หากพิจารณา ในแง่นี้วิชาดังกล่าวทำให้ห่างพระศาสนามากขึ้น แต่ก็อาจ มีข้อโต้แย้งว่า ศรัทธาเป็นเรื่องในใจไม่อาจนำปรากฏการณ์ ที่พระสงฆ์สิกหรือฆราวาสเรียนในมหาวิทยาลัยสงฆ์ แล้วไปประกอบอาชีพของฆราวาสมาตัดสินว่าก่อหรือ กัศรัทธาได้ แต่จะว่าไปแล้วการสิกของพระสงฆ์นั้น แม้บอกไม่ได้ว่าขาดศรัทธา แต่ก็เห็นได้ชัดว่า พระสงฆ์ เหล่านั้นศรัทธาในชีวิตพระสงฆ์น้อยกว่าในชีวิตฆราวาส จึงเลือกที่จะใช้ชีวิตฆราวาสมากกว่าจะดำรงความเป็น พระสงฆ์ต่อไป ส่วนฆราวาสนั้นอาจเป็นตรงข้ามคือ เมื่อได้ ศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ซึ่งมิได้ศึกษาเฉพาะวิชาทางโลก

แต่ได้ศึกษาศาสนาด้วย และทำให้เกิดศรัทธาในศาสนา มากขึ้น หากพระสงฆ์ที่ศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ลาสิกขา น้อยลง และมีฆราวาสที่มีความรู้ความเข้าใจศาสนา มากขึ้นก็อาจใช้เป็นตรรกะนี้วัดได้ว่าการศึกษาวิชาทางโลกใน สถาบันศาสนามีได้กัศรัทธาในศาสนา หากก่อศรัทธา ยิ่งขึ้น หรืออย่างน้อยก็รักษาศรัทธาไว้ได้ ตรรกะนี้เป็น ภาพรวมมิใช่เรื่องของแต่ละบุคคล ดังนั้นจึงอาจมีคน ที่เลิกศรัทธา หรือแม้แต่โจมตีศาสนาซึ่งเคยนับถือก็ได้

การลาสิกขาของพระสงฆ์ไปสู่ชีวิตฆราวาสนั้นบาง กรณีอาจมองได้ว่าเป็นเพราะมีศรัทธาในศาสนา คือ เมื่อไม่ สามารถใช้ชีวิตพระสงฆ์ได้ดี หรืออาจทำให้เกิดความเสีย หายขึ้นก็ลาสิกขาเสียเพื่อรักษาพระศาสนาไว้มิให้ต่างพร้อย แม้อาจมองได้ว่ากรณีเช่นนั้นก็เลสของปุถุชนขณะศรัทธาใน ศาสนาก็ตาม เรื่องนี้ก็อาจพิจารณาได้ว่าหากผู้ที่ลาสิกขา ส่วนใหญ่ไม่ทำความผิดทั้งกฎหมายบ้านเมืองและศีลธรรม ก็แสดงว่ายังคงมีศรัทธาในพระศาสนาอยู่จึงเป็นเหตุให้ไม่ ทำความผิด กรณีนี้แม้จะมีน้ำหนักแห่งเหตุผลไม่มากนัก ก็ตาม เพราะสาเหตุที่ไม่ทำความผิดอาจเกิดจากกลัวการ ลงโทษมากกว่าเพราะศรัทธาในศาสนาเป็นเหตุก็ได้แต่ก็คง ไม่ใช่คนส่วนใหญ่ที่เป็นเช่นนั้น

อีกประการหนึ่งพระสงฆ์ส่วนใหญ่ที่ลาสิกขาไป ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น เป็นอนุศาสนาจารย์ เป็นอาจารย์สอนวิชาศาสนา เป็นผู้แต่งหนังสือเกี่ยวกับ ศาสนา เป็นผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงานด้านศาสนา ซึ่งยัง คงเกาะเกี่ยวอยู่กับศาสนามากกว่าจะประกอบอาชีพ ด้วยวิชาการทางโลกอย่างฆราวาสที่จบการศึกษาใน มหาวิทยาลัยทางโลก การทำหน้าที่ต่างๆ ดังกล่าว หาก ขาดศรัทธาในศาสนาก็คงทำให้ทำได้ยาก แม้ว่าบางคนอาจ ทำงานดังกล่าวเพียงเพราะเป็นอาชีพเช่นเดียวกับที่ฆราวาส ประกอบอาชีพตามวิชาที่ตนถนัดก็ตาม

การเรียนการสอนวิชาทางโลกในสถาบันที่สอน วิชาทางศาสนาจึงอาจก่อหรือกัศรัทธาในศาสนาก็ได้ทั้งนี้

ขึ้นอยู่กับโครงสร้างของหลักสูตรเป็นสำคัญ หากโครงสร้างเป็นวิชาทางโลกล้วนๆ ขวราวาสที่เข้ามาศึกษาก็ไม่ได้ศึกษาศาสนา ส่วนพระสงฆ์ก็ไม่ได้รับการศึกษาด้านศาสนา เพียงพอที่จะทำให้เกิดความรู้และย่ำศรัทธาให้แน่นแฟ้นขึ้น นอกจากนี้ยังอาจจะถูกวิชาทางโลกเหล่านั้นชักจูงให้ขาดความสนใจศาสนาและเสื่อมศรัทธาได้ แต่หากโครงสร้างหลักสูตรเป็นแบบที่มีสัดส่วนของวิชาศาสนาไม่น้อยกว่าหนึ่งในสี่หรือหนึ่งในสามของหลักสูตร โดยเฉพาะการฝึกปฏิบัติที่เข้มข้นและต่อเนื่องนานพอ ก็จะทำให้เกิดศรัทธาแก่ผู้ที่ยังไม่มีความรู้มาก่อน และทำให้ผู้ที่มีความรู้เช่นพระสงฆ์มีศรัทธาแน่นแฟ้นขึ้นได้ ทั้งนี้สถาบันทางศาสนาต้องสอนทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ ผู้ที่ศึกษาวิชาทางโลกแล้วหย่อนศรัทธาลงมากจะเป็นผู้ที่เรียนปริยัติโดยมิได้ฝึกปฏิบัติ ยิ่งเรียนวิเคราะห์มากก็ยิ่งห่างการปฏิบัติมาก และทำให้ศาสนากลายเป็นวิชาที่น่ามาถกเถียงกันมากกว่าจะเป็นความพยายามเข้าใจหลักการแล้วทดลองด้วยการปฏิบัติ อันจะทำให้ได้ผลเป็นความเข้าใจแบบเข้าถึงแทนที่จะเป็นความเข้าใจแบบสร้างข้อสรุปจากข้ออ้างซึ่งบางครั้งก็ไม่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติเลย เป็นเพียงเกมทางความคิดล้วนๆ ดังนั้นนอกจากโครงสร้างหลักสูตรแล้ว การเรียนการสอนวิชาศาสนาที่เชื่อมโยงปริยัติกับปฏิบัติจึงเป็นวิธีการสำคัญ และต่างกับการศึกษาวิชาทางโลกที่พระสงฆ์มักไม่นำไปเชื่อมโยงกับการปฏิบัติจริงในการเผยแผ่พระศาสนา โดยเฉพาะวิชาที่ไม่นำไปสู่การปฏิบัติ เช่น วิชาปรัชญา จิตวิทยา หรือสังคมวิทยาที่ศึกษาเชิงทฤษฎีและอธิบายปรากฏการณ์มากกว่าจะนำไปสู่การปฏิบัติจริง อันที่จริงหากพระสงฆ์สามารถใช้วิชาเหล่านี้รับใช้พระศาสนาได้ก็เป็นการดีอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้การเผยแผ่ศาสนาทันสมัยเหมาะสมแก่คนสมัยใหม่ยิ่งขึ้น แต่จะเป็นเช่นนั้นได้ก็ต้องมีนโยบายด้านการเรียนการสอนและต้องนำนโยบายนั้นไปปฏิบัติให้ชัดเจน

ในปัจจุบันมหาวิทยาลัยสงฆ์มีผู้เรียนทั้งที่เป็นพระสงฆ์และฆราวาสผู้ที่เข้ามามีทั้งผู้ที่ศรัทธาและไม่ศรัทธา ผู้ที่ไม่ศรัทธานั้น ส่วนหนึ่งก็ยังคงไม่มีศรัทธาเหมือนเดิมพวกนี้คือผู้ที่เข้ามาเรียนเพื่อให้ได้ปริญญาไปประกอบอาชีพ ส่วนผู้ที่ไม่มีศรัทธาแล้วเกิดศรัทธาขึ้นคือส่วนที่การเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยสงฆ์ประสบความสำเร็จ แต่ก็มีบุคคลจำนวนหนึ่งที่เดิมมีศรัทธา เมื่อเรียนไปแล้วก็หมดศรัทธา ได้แก่พวกที่วิพากษ์วิจารณ์ศาสนาไปในทางที่เป็นผลเสียแก่ศาสนา ทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องศรัทธาในระดับทั่วไปซึ่งไม่ควรจะเป็นจุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยสงฆ์ การศึกษาทางธรรมฝ่ายคริสต์ศาสนาเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายทางการศึกษาด้านศาสนาเป็นจุดหมายสูงสุดเพื่อสร้างคนให้มีศรัทธาในศาสนาถึงขั้นบวชเป็นบาทหลวงไปตลอดชีวิต ส่วนคนที่ศึกษาแล้วไปไม่ถึงที่สุดก็เป็นผู้ศรัทธาทั่วไปเช่นเดียวกับที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ของไทยได้ดำเนินการอยู่หากมหาวิทยาลัยสงฆ์ไทยจะมีจุดมุ่งหมายสร้างผู้ที่อุทิศตนเพื่อเผยแผ่ศาสนาไปตลอดชีวิตเช่นเดียวกับศาสนาคริสต์ได้บ้าง ก็นับได้ว่าเป็นการศึกษาเพื่อความมั่นคงของศาสนาอย่างแท้จริง มหาวิทยาลัยสงฆ์จะต้องปลูกฝังศรัทธาที่แน่นแฟ้นได้ มิใช่ว่ายังเรียนสูงก็ยังคัดค้านศาสนาที่ตนเคยศรัทธามากยิ่งขึ้น การศึกษาที่ถือว่าประสบความสำเร็จไม่ควรจะมีบุคคลเช่นนี้เกิดขึ้นในการศึกษาระดับสูงของมหาวิทยาลัย

ศรัทธาในระดับคนทั่วไปนั้นแทบจะไม่ต้องสร้าง เพราะคนส่วนใหญ่ในประเทศไทยนับถือพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว แม้ไม่รู้คำสอนของศาสนาเลยก็ยังมีศรัทธา อย่างน้อยก็เคารพศาสนสถาน เคารพพระสงฆ์ และเคารพพระพุทธศาสนา แม้ไม่รู้พระธรรมอย่างลึกซึ้ง ก็นับถือพระธรรมโดยเชื่อว่าดี ที่มหาวิทยาลัยสงฆ์จะต้องสร้างให้ได้คือรักษาศรัทธาเดิมและเพิ่มความรู้ที่ทำให้เกิดศรัทธายิ่งขึ้น แม้จะเป็นศรัทธาในระดับทั่วไปก็ยังถือว่ามิศรัทธาสูงขึ้น แต่

หากสามารถทำให้ฆราวาสออกบวชอย่างสมัยพุทธกาลหรือเป็นอุบาสกอุบาสิกาผู้ปฏิบัติธรรมเป็นนิตยหรือทำให้พระสงฆ์ที่ศึกษาถึงระดับสูงยังมีศรัทธาที่จะอยู่ในพระศาสนาและเผยแผ่พระศาสนาไปจนตลอดชีวิตได้ย่อมนับว่าประสบความสำเร็จอย่างแท้จริง แต่หากปรากฏว่าผู้ที่บวชอยู่แล้วไม่เกิดศรัทธา แทนที่ใจของท่านเหล่านั้นจะมุ่งหมายความสำเร็จในการปฏิบัติธรรมและเผยแผ่พระศาสนา กลับตั้งหน้าคอยงานอาชีพ และพร้อมที่จะลาสิกขาไปหาลาภยศทางโลกแล้วย่อมแสดงว่ามหาวิทยาลัยประสบความสำเร็จในเรื่องที่ไม่ใช่จุดหมายของศาสนาสำเร็จแต่เรื่องที่เป็นจุดมุ่งหมายทางโลกเท่านั้น แม้อาจเชื่อว่าวิชาทางธรรมที่สอนจะช่วยให้เป็นฆราวาสที่ดีได้ก็ตามก็ยังไม่อาจพิสูจน์ได้ว่าเป็นผลผลิตที่เหนือกว่ามหาวิทยาลัยทางโลกซึ่งก็มีจุดหมายให้คนเป็นคนดีเช่นกัน เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าผู้ที่ลาสิกขาเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ได้รับความยกย่องจากสังคมว่าเป็นคนดียิ่งกว่าผู้ที่จบจากมหาวิทยาลัยทางโลก

ผู้ที่ศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ซึ่งประกอบด้วยผู้ที่มีศรัทธาเพิ่มขึ้นโดยเหตุที่มีความรู้ทางโลกและทางธรรมเพิ่มขึ้น ผู้ที่ไม่มีศรัทธาซึ่งเกิดศรัทธา โดยเฉพาะผู้ที่ศึกษาด้านอุดมศึกษาในฝ่ายฆราวาสมาก่อน หากมีคน ๒ กลุ่มนี้เป็นส่วนใหญ่ ก็แสดงว่ามหาวิทยาลัยสงฆ์ประสบความสำเร็จส่วนหนึ่ง ผู้ที่มีความรู้ทางธรรมและทางโลก แต่มีศรัทธาไม่มั่นคงพอที่จะต้านกระแสโลกได้และลาสิกขาไปใช้ชีวิตทางโลกโดยยังคงศรัทธาในพระศาสนาไว้ได้นั้นมีเป็นจำนวนมาก ส่วนผู้ที่ศึกษาวิชาทางโลกเพิ่มขึ้นจากทางธรรม ไม่ว่าจะศึกษาในหลักสูตรมหาวิทยาลัยสงฆ์หรือมหาวิทยาลัยฆราวาสแล้วกลับใช้ความรู้วิชาทางโลกแล้ว

วิพากษ์วิจารณ์พระศาสนาย่อมแสดงให้เห็นถึงศรัทธาที่คลอนแคลนหรือหมดศรัทธาไปนั้น แม้ว่าเป็นคนกลุ่มน้อยแต่ถ้ามีการศึกษาสูงและมักมีอิทธิพลทางความคิดต่องานวิชาการ ยิ่งบุคคลกลุ่มที่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เมื่อเรียนแล้ว ก็ยังไม่เหลือศรัทธา ย่อมแสดงให้เห็นความล้มเหลวของมหาวิทยาลัยสงฆ์ด้วยว่าไม่อาจทำให้คนที่มีสติปัญญาดีและได้รับการศึกษาอบรมขั้นสูงรักษาและเพิ่มพูนศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ มหาวิทยาลัยสงฆ์จำเป็นต้องมีวิธีศึกษาให้ต่างกับมหาวิทยาลัยฆราวาสเพื่อจุดหมายผลิตบัณฑิตไปรับใช้ศาสนามากกว่าไปรับใช้สังคม และเราอาจไม่ต้องการผลสำเร็จในเชิงปริมาณเท่ากับผลสำเร็จเชิงคุณภาพ สร้างพระหรือฆราวาสที่รู้เผยแผ่ศาสนาได้จำนวน ๑๐ อาจดีกว่าสร้างผู้ที่ออกจากวัดไปเป็นฆราวาสได้จำนวน ๑๐๐ งานนี้เป็นงานยาก เพราะคณะสงฆ์ไม่ได้สร้างคนไว้เป็นกำลังของศาสนา แต่ต้นอย่างที่คริสต์ศาสนาดำเนินการอย่างเป็นระบบ จึงมีคนจำนวนไม่น้อยตัดสินใจบวชไม่ใช่เพราะศรัทธา แต่เพราะเห็นว่าเป็นช่องทางให้เข้าสู่อาชีพการงานได้ได้แก่ผู้ได้ศึกษาลาเพศไปประกอบอาชีพทางโลก สัญญาอย่างหนึ่งที่ทำให้เห็นประจักษ์ความจริงข้อนี้คือ ปัจจุบันมีผู้บวชเรียนตั้งแต่เป็นสามเณรน้อยลงมาก เพราะว่าหากเลือกศึกษาทางโลกในระบบโรงเรียนย่อมทำให้ไปประกอบอาชีพได้ง่ายกว่า แม้ไม่มีปริญญาก็ยังหาอาชีพการงานทำได้ไม่จำเป็นจะต้องเข้าสู่การศึกษาสายศาสนาก่อนแล้วจึงค่อยศึกษาวิชาอาชีพทางโลกอีกต่อหนึ่งอีกต่อไป การสอนวิชาทางโลกเพื่อจุดหมายให้คนลาสิกขาไปประกอบอาชีพได้อาจไม่มีความสำคัญต่อศาสนา และไม่ควรเป็นจุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยสงฆ์อีกต่อไป

